

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 № 975) www.economy.nayka.com.ua | № 3, 2022 | 31.03.2022 р.

DOI: [10.32702/2307-2105-2022.3.70](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2022.3.70)

УДК 338

Ю. В. Мазур,

*к. е. н., декан стаціонарних та заочних форм навчання
Навчально-наукового інституту управління, економіки та бізнесу, доцент кафедри
маркетингу, Міжрегіональна академія управління персоналом
ORCID ID: 0000-0002-4728-4640*

С. А. Палій,

*к. держ. упр., доцент кафедри публічного адміністрування Навчально-наукового інституту
управління, економіки та бізнесу, Міжрегіональна Академія управління персоналом
ORCID ID: 0000-0002-9265-6407*

СУТНІСТЬ І РОЛЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ У РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Yu. Mazur

*PhD in Economics, Dean of Full-time and Part-Time Forms of Educational and Scientific Institute
of Management, Economics and Business, Associate Professor of Marketing, Interregional
Academy of Personnel Management*

S. Palii

*PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Administration of
the Educational and Scientific Institute of Management, Economics and Business, Interregional
Academy of Personnel Management*

THE ESSENCE AND ROLE OF HIGHER EDUCATION IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Під економічним механізмом модернізації вищої освіти визначено сукупність економічних, соціальних та інституційних відносин, методів, здатних забезпечити ефективне функціонування системи освіти в умовах децентралізації та розвитку ринкової економіки. Пріоритетами освіти в нових умовах визначено формування у громадян таких цінностей, як підвищення відповідальності людини за власний добробут і за стан суспільства через освоєння молодими поколіннями людей основних соціальних навичок, практичних умінь у галузі економіки та соціальних відносин.

Доведено, що зростаюча роль вищої освіти у сталому розвитку національної економіки передбачає збільшення її фінансування з боку держави, підприємств та громадян. Визначено два основні способи збільшення витрат на освіту у валовому внутрішньому продукті.

Проаналізовано основні підходи у питаннях обґрунтування необхідності та ступеня залученості держави у фінансування та забезпечення освітнього процесу. Вони засновані на концепції зовнішніх ефектів, які визначаються в економічній теорії як наслідки будь-якої діяльності, що не включаються до витрат здійснення цієї діяльності і впливають на інших економічних агентів, під якими розуміються домашні господарства, фірми та держава.

Встановлено, що розвиток ринкових відносин в освітній сфері в основному позитивно впливає на соціальну справедливість, збільшуючи можливості досягнення членами

суспільства більш високих ступенів у соціальній ієрархії, сприяє формуванню нових видів ринку, розширенню сукупного попиту та пропозиції, більшій збалансованості економіки, залученню додаткових фінансів, дозволяє підвищити доходи вчених та викладачів, покращити структуру витрат населення.

Under the economic mechanism of modernization of higher education is defined a set of economic, social and institutional relations, methods that can ensure the effective functioning of the education system in a decentralized and market economy. The priorities of education in the new conditions are the formation of citizens' values such as increasing human responsibility for their own well-being and the state of society through the development of young generations of basic social skills, practical skills in economics and social relations.

It is proved that the growing role of higher education in the sustainable development of the national economy involves increasing its funding by the state, businesses and citizens. Two main ways to increase the cost of education in gross domestic product have been identified.

The main approaches to substantiating the need and degree of state involvement in financing and ensuring the educational process are analyzed. They are based on the concept of externalities, which are defined in economic theory as the consequences of any activity that is not included in the cost of these activities and affect other economic agents, which means households, firms and the state.

It is established that the development of market relations in education has a positive effect on social justice, increasing opportunities for members of society to achieve higher levels in the social hierarchy, promotes new markets, expanding aggregate supply and demand, more balanced economy, attracting additional finance increase the income of scientists and teachers, improve the spending structure of the population.

Summing up the study of the role of education in society, we can draw the following conclusions. Investing in the education of the population is an important factor in the socio-economic development of society. The development of market relations in the field of education should have a positive impact on the overall efficiency of the national economy, which is a consequence of the role of education as a factor shaping human capital. The development of market relations in the field of education should affect social justice, increasing the likelihood of a person reaching high levels in the social hierarchy of society.

Ключові слова: Вища освіта; держава; економічний механізм; національна економіка; підприємство; суспільство.

Key words: Higher education, state, economic mechanism, national economy, enterprise, society.

Постановка проблеми. Сьогодні саме людський потенціал дає найбільші підстави відносити Україну до розвинених країн, тоді як за цілою низкою інших позицій вона належить, швидше за все, до країн, що розвиваються. Опора на освіченість суспільства, на якість людського капіталу дозволяє Україні зберігати своє місце у ряді держав, здатних впливати на світові процеси. Освіта допомагає Україні відповісти на виклики, які стоять перед нею у соціальної та економічної сферах, у забезпеченні національної безпеки та зміцненні інститутів держави.

Водночас нові запити суспільно-економічного розвитку потребують розробки економічного механізму модернізації модернізації вищої освіти. Економічний механізм модернізації вищої освіти в сучасних умовах означає формування освіти, що відповідає ринковій системі господарювання, заснованого на формуванні ринку освітніх послуг як важливої частини загального ринку, що функціонує в умовах конкуренції, конкурентоспроможності та державного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми ефективності функціонування вищої освіти, економічного механізму цієї сфери, її впливу на соціально-економічний розвиток суспільства привертають увагу представників економічної науки з XVIII ст. Серед економістів, чий імена та наукові концепції міцно увійшли в економічну теорію та практику економіки освіти, слід насамперед виділити А.Сміта, Т.Р.Мальтуса, Дж.С.Мілля, А.Маршалла, А.С. Пігу, І.Шумпетера, Д.Гелбрейта, Р.Коуза, М.Фрідмана. Сучасна наука також виявляє великий інтерес до проблем розвитку ринку послуг, ролі людського фактора, функціонування освітніх систем. Видатними вченими, які зробили значний

внесок у цей напрямок економічної науки, є М.Блауг, Г.Беккер, Д.Бок, М.Вест, М.Ліберман, Д.Норт, Г.Сорман, Л.Хайєк, Т.Шульц . Усі вони високо оцінювали роль людського чинника, освіти, економічного механізму розвитку сфери освіти, ринку освітніх послуг, державного регулювання освітніх систем.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності і ролі вищої освіти у розвитку національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Під економічним механізмом модернізації вищої освіти розуміється сукупність економічних, соціальних та інституційних відносин, методів, здатних забезпечити ефективне функціонування системи освіти в умовах децентралізації та розвитку ринкової економіки. Це органічна частина загального економічного механізму її функціонування, що характеризується різноманіттям форм власності, організаційно-правових форм, активною регулюючою роллю держави і суспільства.

Розвиток суспільства на сучасних умовах передбачає перехід від індустріального суспільства до інформаційного суспільства, у якому процеси створення та поширення знань стають ключовими. Ці процеси сильно спираються на використання масштабної освітньої системи. Невід'ємною умовою такого суспільства стає й освоєння людьми нових соціальних навичок та ролей, розвиток культури, соціальної поведінки громадян з урахуванням відкритості суспільства, його швидкої інформатизації, зростання економічної та соціальної динаміки.

Як показує дослідження, пріоритетами освіти в нових умовах стає формування у громадян таких цінностей, як підвищення відповідальності людини за власний добробут і за стан суспільства через освоєння молодими поколіннями людей основних соціальних навичок, практичних умінь у галузі економіки та соціальних відносин [1]. Великого значення набувають питання усунення негативних соціальних процесів, особливо таких, як алкоголізм, наркоманія в молодіжному середовищі, витіснення антисоціальної поведінки, боротьба з безпритульністю.

Велика роль соціальної мобільності громадян у суспільстві надається через підтримку найбільш талановитих та активних молодих людей, незалежно від їх соціального походження, через освоєння молодими поколіннями можливостей швидкої зміни соціальних та економічних ролей, через входження нових поколінь у глобальний світ, у відкрите інформаційне середовище. Освіта має дозволити людині реалізувати ресурс свободи, поле вибору для кожної людини, яка отримує освіту, що інвестує ресурси в себе. Соціальне замовлення на освіту має бути не тільки і переважно замовленням з боку держави, а й представляти суму приватних інтересів сімей та підприємств [2]. Зростаюча роль вищої освіти у сталому розвитку національної економіки передбачає збільшення її фінансування з боку держави, підприємств та громадян.

Збільшити витрати на освіту у валовому внутрішньому продукті, як свідчить наше дослідження, можна двома основними способами. Перший спосіб полягає у стимулюванні витрат на вищу освіту тих людей, які бажають за неї платити. Це можна досягти шляхом державної політики щодо підвищення суспільного статусу освіченої людини, за рахунок надання державних освітніх позик на здобуття вищої освіти, розвитку недержавних закладів вищої освіти.

Другий спосіб стимулювання витрат на освіту полягає у зростанні державних асигнувань у цю сферу. Однак, тут необхідно чітко усвідомлювати, що держава має лише розподільні можливості. Збільшення державних витрат на освіту означає зменшення виплат за іншими статтями бюджету або збільшення податкового тягаря на економічну систему. Аналіз можливої зміни державних пріоритетів у галузі бюджетної політики представляє надзвичайний інтерес у плані його впливу на суспільний добробут та освіту.

Перш, ніж перейти до цієї кардинальної проблеми нашого дослідження - наскільки широко можна розвивати ринкові відносини в системі вищої освіти, необхідно розглянути питання про причини державного втручання в роботу ринків, що надають освітні послуги, а також вигод, що отримуються суспільством від подібного втручання.

У питаннях обґрунтування необхідності та ступеня залученості держави у фінансування та забезпечення освітнього процесу існують три основні підходи. Вони засновані на концепції зовнішніх ефектів [3], які визначаються в економічній теорії як наслідки будь-якої діяльності, що не включаються до витрат здійснення цієї діяльності і впливають на інших економічних агентів, під якими розуміються домашні господарства, фірми та держава. Прихильність до певного підходу змінює позицію дослідника щодо ролі вищої освіти як чинника соціально-економічного розвитку.

Розглянемо кожен із трьох підходів, даючи по ходу аналізу висновок про реальну значущість кожної з концепцій на формування моделі освіти. Перший підхід розглядає освіту «як умову формування людського капіталу» [1, 2]. Його прихильники вважають знання і навички, що отримуються в процесі навчання, відносно рідкісними факторами виробництва. Освіта продуктивна, і людина, що володіє цим фактором виробництва, отримує дохід на суму знань, яку вона має. Набуваючи знання, людина робить інвестиції у себе, і за ці знання отримує дохід.

Освіта дозволяє не тільки опанувати старі, вже накопичені знання, а й сприяє набуттю нових знань у процесі праці, і навіть забезпечує умови їхнього виробництва у майбутньому. Тому, для сталого розвитку національної економіки освіта має йти вперед, створюючи передумови для майбутнього прогресу. У розвинених країнах спостерігається стійка залежність між рівнем освіти і доходом, що отримується протягом усього життя. Усвідомлення у 60-70-х роках ХХ століття важливості людського капіталу зумовило широке поширення інвестиційних програм з досконалого розвитку освіти. За кордоном це виразилося, передусім, у

розвитку системи початкової та середньої освіти, яке розглядалося як головний фактор зростання продуктивності праці.

Вищезазначений підхід до стимулів здобуття освіти залишає відкритою проблему його вигідності для суспільства, наскільки суспільство виходить від того, що ряд його членів стає більш знаючим та компетентним. Прихильники підходу – «освіта як капітал» – схильні бачити значні позитивні зовнішні ефекти [3]. Їхня аргументація полягає в наступному:

1. Поява більшої кількості освічених людей знижує соціальну напруженість. Освіта дає можливість людині стати багатшою чесно. Якщо більша кількість людей захочуть досягати успіху шляхом примноження знань, то менша кількість людей вибере для досягнення свого благополуччя кримінальні або інші небажані, з точки зору суспільства, шляхи економічної діяльності.

2. Освіта робить людей культурнішими і моральнішими, більш терпимими до інших людей і до себе. Культура поведінки передбачає урахування як своїх особистих інтересів, так й інтересів оточуючих, що збільшує сукупне благополуччя суспільства.

3. Освічені люди сприяють прискоренню науково-технічного прогресу, здійснюючи відкриття у різних галузях науки і виробництва, удосконалюючи технології і приносячи цим прибуток як собі, так й усьому суспільству.

4. Знання, незалежно від того яким чином вони були отримані, за певних обставин стають суспільним благом, тобто нікого з членів світової спільноти не можна виключити із системи користування ними.

5. Якщо розглядати освіту як фактор виробництва, то збільшення загальної кількості кваліфікованої праці призводить до низки позитивних ефектів. По-перше, збільшується сукупне багатство суспільства як у інтелектуальному, так і у матеріальному плані. По-друге, збільшення частки високопродуктивної праці робить цей фактор виробництва порівняно менш рідкісним. Це призводить до того, що інші фактори виробництва, такі як некваліфікована праця та капітал, стають відносно ціннішими. Збільшення кількості освічених працівників веде до зниження пропозиції некваліфікованої праці, що підвищує її ціну. Це зменшує кількість люмпенізованого населення, послаблює протиріччя між багатими та бідними.

6. Освіта допомагає проявитися геніальним здібностям. І в будь-якому разі дохід, який отримує геній від своїх відкриттів у тисячі разів менший від їх реальної суспільної користі.

Прибічники підходу - «освіта як сигнал» - розглядають проблему освіти як чинника розвитку національної економіки з дещо інших позицій [3]. На їхню думку, освіта сама по собі не є продуктивним фактором і лише опосередковано впливає на ефективність економічної системи. Знання, як такі, не можуть збільшити продуктивність праці працівника, а ті знання, які йому дійсно необхідні, він може отримати протягом більш короткого часу, не витрачаючи на навчання багато років. Відвідування школи, коледжу або університету, на думку прихильників підходу - «освіта як сигнал», має сенс, відмінний від придбання багажу, необхідних для успішної роботи знань.

Прихована інформація виникає у випадку, коли покупець або продавець має односторонню інформацію про якість товару і не розкриває її партнеру по угоді. Згідно трактування прихильників підходу - «освіта як сигнал» освітні установи стають свого роду ситом, що просвіає індивідів і дозволяє одним підніматися на верхні щаблі соціальної піраміди, залишаючи інших на середніх та нижніх рівнях.

Диплом про закінчення навчального закладу відіграє роль візитної картки людини, будучи свідченням її природної працездатності, наполегливості, лояльності та інших факторів, необхідних для виконання певних видів робіт. Найбільшого поширення цей підхід набув у китайській традиційній системі освіти. У Китаї приплив людей у вищі соціальні та політичні верстви відбувався переважно за допомогою «шкільного механізму». Школи були відкриті всім класам суспільства. Найкращі учні незалежно від соціального статусу відбиралися і переводилися до вищих шкіл, а потім до університетів, з університетів вони потрапляли на високі урядові позиції, а найталановитіші - у вищі соціальні ранги. Освітній тест виконував функцію загального виборчого права [2].

З точки зору учня та його батьків диплом закладу вищої освіти або атестат про середню освіту мають значну цінність - вони дозволяють отримати більш високооплачувану роботу, підвищити статус у соціальній ієрархії, викликати повагу або заздрість з боку товаришів по службі. З точки зору суспільства кошти, вкладені в освіту та втрата часу студентів та викладачів є небажаними витратами, оскільки освіта не збільшує сукупну продуктивність праці, будучи лише сигналом, що відокремлює здатного працівника від нездатного. Педагоги віддають, а учні отримують знання, які їм не знадобляться у житті, і, отже, з погляду суспільства ці витрати є неефективними. Суспільство отримує лише громіздкий і коштовний механізм відбору кандидатів до виконання тієї чи іншої значимої роботи.

У розглянутій вище концепції - «освіта як сигнал», освіта не впливає на продуктивність праці. наш погляд, частина людей прагне здобути шкільну освіту через сигналізацію, а частина - через те, що в школі можна набути корисних навичок. Якщо освіта непродуктивна, тобто не є суттєвим фактором розвитку національної економіки та служить лише «соціальним ліфтом», виникає питання про знаходження дешевшого та ефективного механізму вирішення проблеми прихованих характеристик.

Дослідження та історичний досвід показують, що ефективнішого способу відбору не існує. Навіть якщо на секунду зробити припущення, що освіта не має продуктивної сили, все одно сукупні вигоди функціонування коштовного механізму отримання освіти значно перевищують сукупні витрати. Обґрунтування цього, досить категоричного, твердження логічно побудувати в такий спосіб. Освітня система, що несе сигнальні функції, є

нічим іншим, як механізмом перерозподілу влади, прав власності і, відповідно, доходів цивілізованим способом. Якщо подібна система не функціонуватиме в суспільстві або функціонуватиме вкрай неефективно, то перерозподіл доходів здійснюватиметься нецивілізованими способами (громадянська війна, терористична діяльність), або роль «соціального ліфту» виконуватиметься громадськими інститутами, не пристосованими для цих цілей, а саме: партіями, армією, церквою, династичними шлюбами, засобами масової інформації.

Розвиток ринкових відносин в освітній сфері в основному позитивно впливає на соціальну справедливість, збільшуючи можливості досягнення членами суспільства більш високих ступенів у соціальній ієрархії, сприяє формуванню нових видів ринку, розширенню сукупного попиту та пропозиції, більшої збалансованості економіки, залученню додаткових фінансів, дозволяє підвищити доходи вчених та викладачів, покращити структуру витрат населення.

Висновки з проведеного дослідження.

Підсумовуючи вивчення ролі освіти у суспільстві, можна зробити такі висновки. Вкладення в освіту населення є важливим чинником соціально-економічного розвитку суспільства. Розвиток ринкових відносин у освітній сфері має впливати позитивно на сукупну ефективність національної економіки, що є наслідком ролі освіти як фактора, що формує людський капітал. Розвиток ринкових відносин у освітній сфері має впливати на суспільну справедливість, збільшуючи ймовірність досягнення людиною високих щаблів у соціальній ієрархії суспільства.

Бібліографічний список.

1. Хомишин І. Ю. Адміністративно-правове регулювання освіти в Україні. Право і суспільство. 2018. № 4. С. 191—195.
2. Шокін Р.Г. Публічне адміністрування у сфері освіти: підходи до формування поняття. Право і суспільство. 2018. С. 224—230.
3. Андреев А.В. Сфера освіти як об'єкт публічного адміністрування. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2015. № 3. С. 146—151.

Referenses.

1. Khomyshyn, I. Yu. (2018), "Administrative and legal regulation of education in Ukraine", Pravo i suspil'stvo, vol. 4, pp. 191—195.
2. Schokin, R. H. (2018), "Public administration in the field of education: approaches to the formation of the concept", Pravo i suspil'stvo, pp. 224—230.
3. Andriev, A. V. (2015), "Education sector as an object of public administration", Naukovyj visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, vol. 3, pp. 146—151.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2022 р.